

YURISPRUDENSIYA

HUQUQIY ILMIY-AMALIY JURNALI

2021/2

MUNDARIJA

12.00.02 – KONSTITUTSIYAVIY
HUQUQ. MA'MURIY HUQUQ.
MOLIYA VA BOJXONA HUQUQI

- 6 **БОТИРОВ ХУРШИД ИЛЁС ЎҒЛИ**
Парламент тадқиқот хизматлари
фаолиятининг қиёсий-ҳуқуқий таҳлили
- 14 **НЕМАТОВ ЖЎРАБЕК НЕМАТИЛЛОЕВИЧ**
Ўзбекистонда фуқароларнинг сайлов
ҳуқуқлари бузилганлиги тўғрисидаги ариза
(шикоят)ларни кўриб чиқиш тартиби

12.00.03 – FUQAROLIK HUQUQI.
TADBIRKORLIK HUQUQI.
OILA HUQUQI.
XALQARO XUSUSIY HUQUQ

- 24 **ЮСУПОВ ЖАСУРБЕК МЭЛСОВИЧ**
Общая характеристика плагиата как
правонарушения и его виды
- 32 **ЭРКАБАЕВА ШАХНОЗА ИКРОМЖОНОВНА**
Коммандитное товарищество как институт
инвестирования: законодательство и практика
применения Федеративной Республики
Германия
- 42 **БАБАКУЛОВ ЗАФАР
КУРБОННАЗАРОВИЧ**
Товар белгисига нисбатан манфаатдор шахс
талабларининг илмий ва амалий таҳлили

12.00.07 – SUD HOKIMIYATI.
PROKUROR NAZORATI. HUQUQNI
MUHOFAZA QILISH FAOLIYATINI
TASHKIL ETISH. ADVOKATURA

- 56 **ДАВЛЕТОВ ЎТКИРБЕК МАТМУРОТОВИЧ**
Ҳарбий суд: кеча ва бугун
- 66 **ИБРАГИМОВ ДИЁРБЕК ШУХРАТ ЎҒЛИ**
Вояга етмаганлар ҳақидаги қонунчилик
ижроси устидан прокурор назоратининг
ҳуқуқий асослари

12.00.08 – JINOYAT HUQUQI.
HUQUQBUZARLIKLARNING
OLDINI OLISH. KRIMINOLOGIYA.
JINOYAT-IJROIYA HUQUQI

75 **ҲАМИДОВ НУРМУҲАММАД
ОРИФ ЎҒЛИ**

Хорижий давлатлар қонунчилигида айрим трансмиллий жиноятлар учун жавобгарлик хусусиятлари

91 **МАТЧАНОВ ФАХРИДДИН
КУРАМБОЙ ЎҒЛИ**

Айрим хорижий давлатларда маҳкумларнинг моддий-маиший таъминоти билан боғлиқ масалалар таҳлили

12.00.09 – JINOYAT PROTSESSI.
KRIMINALISTIKA,
TEZKOR-QIDIRUV HUQUQI VA
SUD EKSPERTIZASI

100 **НОРОВА НАСИБА АЗАМатовна**

Понятие и значение соглашения о признании вины в уголовном процессе: международный и национальный аспект

109 **РУЗМЕТОВ БОТИРЖОН
ХАЙИТБАЕВИЧ**

Терроризм билан боғлиқ жиноятларни тергов қилишда тергов ҳаракатларини ўтказиш ва исботлашнинг долзарб масалалари

122 **ЧОРИЕВА ДИЛБАР МЕНГДАБИЛОВНА**

Ишни судга қадар юритишда ҳимоя функциясининг процессуал табиати

12.00.10 – XALQARO HUQUQ

132 **ВАЛИЖОНОВ ДАЛЕР ДИЛШОДОВИЧ**

Особенности развития международного сотрудничества органов прокуратуры Республики Узбекистан в рамках цифровой интеграции

12.00.12 – KORRUPSIYA MUAMMOLARI

- 141 **САФАРОВ ТЕМУР УКТАМОВИЧ**
Общие теоретические аспекты коррупции в
органах государственного управления

DAVLAT DASTURLARI

- 150 **ХАМЕДОВ ИСА АХЛИМАНОВИЧ**
О значении реформирования
законодательства об административных
процедурах в свете стратегических
приоритетов развития страны

UDC: 344.312(042)(575.1)
ORCID: 0000-0002-5082-2729

ҲАРБИЙ СУД: КЕЧА ВА БУГУН

Давлетов Ўткирбек Матмуротович

Ўзбекистон Республикаси Жамоат хавфсизлиги
университети кафедра бошлиғининг ўринбосари,
юримдик фанлар бўйича фалсафа доктори (PhD), подполковник
e-mail: lion2696@gmail.com

Аннотация. Мақолада тинчлик ва уруш даврида ҳарбий қисмларнинг жанговар шайлиги ва тайёргарлигини таъминлашнинг ажралмас қисми сифатида ҳарбий судлар фаолиятининг тарихий ривожланиш босқичлари таҳлил қилинган. Ҳарбий судларнинг ҳарбий хизматчилар билан боғлиқ ишларни кўриб чиқишининг ҳуқуқий асосларини илмий жиҳатдан чуқур ўрганишга бағишланган адабиётлар низоҳатда кам эканидан келиб чиқиб, уларнинг Қуролли Кучларда ва мамлакат қонунларига мувофиқ ташкил этилган бошқа ҳарбий тузилмаларда одил судловни амалга ошириш, қонунийлик ва ҳуқуқ-тартиботни мустаҳкамлаш борасидаги фаолиятининг ўзига хос хусусиятлари ўрганилган. Шунингдек, ҳарбий судлар ва умумий юрисдикция судлари ўртасидаги ташкилий-процессуал алоқаларни мустаҳкамлаш, халқаро ва миллий қонунчиликда ҳарбий хизматчилар ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларини муҳофаза қилиш, ҳарбий судларнинг умумий юрисдикция суд тизимининг таркибий қисми сифатидаги фаолияти ва қонунчилик амалиётини замон талаблари даражасида амалга оширишнинг ҳуқуқий асосларини такомиллаштириш ҳамда уларнинг малакали кадрларга бўлган эҳтиёжини қондириш масалалари ёритилган. Бундан ташқари, ҳарбий судларнинг ташкилий-штат тузилмаси, ҳуқуқий мақоми, ҳарбий судьялар ва ҳарбий юристларни тайёрлаш ва малакасини ошириш тизимини жорий этиш масалалари ўрганилган.

Калит сўзлар: ҳарбий суд, ҳарбий ҳайъат, ҳарбий трибунал, ҳарбий интизом, ҳарбий юрист, ҳарбий ҳуқуқ ҳамда хориж тажрибаси.

ВОЕННЫЙ СУД: ВЧЕРА И СЕГОДНЯ

Давлетов Уткирбек Матмуротович

Заместитель заведующего кафедрой университета
общественной безопасности Республики Узбекистан,
доктор философии по юридическим наукам, подполковник

Аннотация. В статье анализируются исторические этапы развития военных судов как неотъемлемой части обеспечения боевой готовности воинских частей в мирное и военное время, а также отсутствие литературы о правовых основах рассмотрения военными судами дел с участием военнослужащих, деятельность Вооруженных сил и других военных структур, созданных в соответствии с законодательством страны в сфере отправления правосудия, укрепления законности, а также укрепления организационных и процессуальных связей между военными судами и судами общей юрисдикции, международная и национальная законодательная защита прав и законных интересов военных судов как составная часть судебной системы общей юрисдикции и реализация законодательной практики на уровне современных требований совершенствования основ и удовлетворения потребности военных судов в квалифицированных кадрах. Кроме того, в данной статье рассмотрены вопросы организационно-штатной структуры военных судов, правового статуса военных судов, внедрения системы подготовки и повышения квалификации военных судей и военных юристов.

Ключевые слова: военный суд, военная коллегия, военный трибунал, военная дисциплина, военный юрист, военное право, зарубежный опыт.

MILITARY COURT: YESTERDAY AND TODAY

Davletov Utkirbek Matmurotovich

Deputy Head of the Department of the University
of Public Security of the Republic of Uzbekistan,
Doctor of Philosophy in Legal Sciences, Lieutenant Colonel

Abstract. The article analyzes the historical stages in the development of military courts as an integral part of ensuring the combat readiness of military units in peacetime and wartime, as well as the lack of literature on the legal basis for the consideration of cases involving military personnel by military courts, the activities of the Armed Forces and other military structures created in accordance with the legislation, countries in the field of administration of justice, strengthening the rule of law, as well as strengthening organizational and procedural ties between military courts and courts of general jurisdiction, international and national legislative protection of the rights and legitimate interests of military courts as an integral part of the judicial system of general jurisdiction and the implementation of legislative practice at the level of modern requirements improving the foundations and meeting the needs of military courts in qualified personnel. In addition, this article discusses the issues of the organizational and staff structure of military courts, the legal status of military courts, the introduction of a system of training and advanced training of military judges and military lawyers.

Keywords: Military court, military collegium, military tribunal, military discipline, military lawyer, military law and foreign experience.

Мамлакатимиздаги ҳарбий судлар фаолияти ва ривожланиш босқичларини таҳлил қилиш бу тизимнинг пайдо бўлиши, шаклланиши ва такомиллашиши билан боғлиқ тарихий жараёнларни ўрганишни тақозо этади.

XVI аср ўрталаридан бошлаб давлат ҳарбий ташкилотининг муҳим таркибий қисмларидан бири бўлиб келган ҳарбий судлар тарихи ишлаб чиқариш кучлари ва саноат алоқалари ривожланиши, ҳарбий қурилиш ва ҳарбий саноат соҳасидаги сиёсий ва ҳуқуқий ўзгаришлар билан узвий боғлиқ [1].

XVI аср ўрталаридан давлат хизматчилари учун тинчлик ва уруш даврида турли жавобгарлик чоралари кўрила бошланган. Аввалига жангчиларни жавобгарликка тортиш учун қонуний процедура йўқ эди. Айбланувчи аскарнинг тақдири урф-одат қоидалари асосида ҳал қилинган [2].

Ҳарбий суд тизими ва суд ишларини тартибга солувчи қонун ҳужжатлари

илғор тажриба ва миллий амалиётни ҳисобга олган ҳолда ишлаб чиқилган. Даврнинг энг муҳим ҳужжати 1716 йилги Ҳарбий хартия бўлиб, унинг учинчи қисмида ҳарбий тизимлардаги барча суд ишлари батафсил тартибга солинган [3].

XVIII асрнинг биринчи чорагига келиб, Россияда ҳарбий қўмондонлик тузилмаси билан бирга махсус ҳарбий суд идоралари ташкил этилгани ҳамда бу давр мунтазам армия ва флотнинг яратилиши билан узвий боғлиқ экани манбалардан маълум.

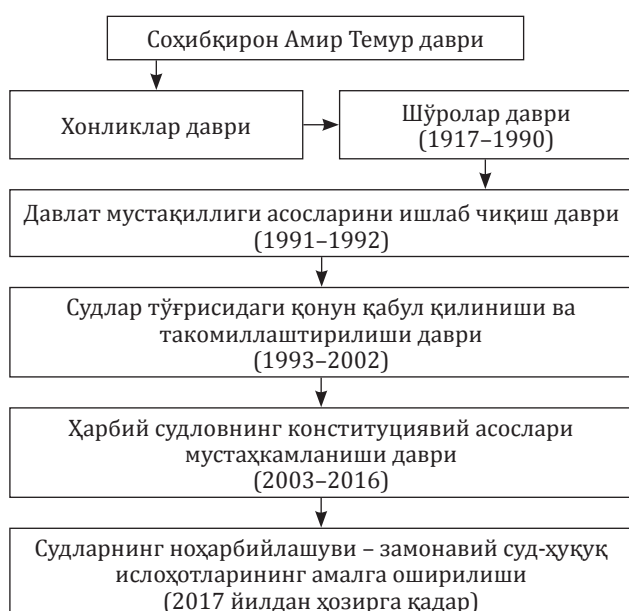
Биз бу маълумотларни инкор қилмаган ҳолда, тарих фанлари доктори Азамат Зиёнинг соҳибқирон Темур даврида “адлия, яъни суд-ҳуқуқ тизими учга бўлингани, адлия вазирлиги тўғридан-тўғри фуқаролар, ё манба тили билан айтганда, дунёвий ишлар билан, ислом қозиси шариат тартиблари билан шуғуллангани, ҳарбий суд (лашкар қозиси) эса алоҳида равишда фаолият кўрсатгани” [4] ҳақидаги фикрларига

қўшилиб, бугун биз эшитиб, кўникиб қолган атамаларни (ҳарбий суд, ҳарбий прокуратура, ҳарбий трибунал) баъзи кичик фарқлар билан соҳибқирон Темур даврига боғлаш мумкин, деб ҳисоблаймиз.

Шу билан бирга, биз ҳар бир тарихий даврнинг ўзига хос хусусиятларидан келиб чиқиб, ҳарбий судларнинг ривожланиш тарихини қуйидагича хронологик даврларга ажратдик:

1-жадвал

Ҳарбий судларнинг ривожланиш тарихи

Албатта, кейинги бир ярим асрлик тарихимиз Россия билан боғлиқлиги сабабли ҳарбий судлар фаолиятининг замонавий динамик босқичини Россия Федерациясининг умумий юрисдикция судлари тарихий даврларига мурожаат қилиш асносида ўрганиш тақозо этилади.

XIX асрнинг иккинчи чорагида ҳарбий судларнинг ваколатлари сезиларли даражада ошди. Биринчи ҳарбий ҳуқуқ мактаблари пайдо бўлди. Ушбу тарихий даврда ҳарбий-суд ислохотлари ўтказилиб, Чор Россияси Қуролли Кучлари замонавий буржуа қонунчилигини қабул қилди. Бу даврда ҳуқуқни муҳофаза қилишнинг бар-

ча таркибий қисмлари анча яхшиланиб (полиция, прокуратура, адвокатура тузилди) [5], ҳарбий ҳуқуқ академиясини яратишга кўп вақт ва куч сарфланди. Натижада ҳарбий адолат учун ҳақиқий кадрлар захираси яратилди. Ҳарбий юристлар учун ихтисослаштирилган ушбу ўқув муассасалари ҳарбий ҳуқуқ соҳасидаги тадқиқотлар маркази сифатида шуҳрат қозонди [6].

1918 йил июнь ойида 1-армия таркибида унинг трибунали ташкил этилди. Ўша йил охирига келиб бундай трибуналлар барча фронтлар ва амалдаги армияларда пайдо бўлди. Ҳарбий трибуналлар фаолиятига раҳбарлик қилиш учун 1918 йил 8 декабрда Инқилобий ҳарбий трибунал (Реввоен трибунал) ташкил этилган [7].

Ҳарбий суд органлари тўғрисидаги қонунчилик 1920 йил 4 майдаги Инқилобий ҳарбий трибуналлар тўғрисидаги низом билан янада такомиллаштирилди. Унга кўра, барча фавқуллода судлар ҳамда суд ваколатларига эга бўлган ташкилотлар тугатилди. Лекин Қуролли Кучларда жиноятчиликка қарши курашиш учун махсус тузилган инқилобий ҳарбий трибуналлар сақлаб қолинди.

Фуқаролик урушининг тугаши ва Қуролли Кучларнинг қисқариши билан ҳарбий суд тизими ҳам ўзгарди. Россия марказий ижроия қўмитасининг 1921 йил 23 июндаги қарорига биноан, республика инқилобий ҳарбий трибуналлари тугатилди. Улар фақат жанговар ҳаракатлар давом этаётган жойларда сақлаб қолинди. Мазкур трибуналларга раҳбарлик таркибида ҳарбий ҳайъат бўлган Россия марказий ижроия қўмитаси ҳузуридаги Олий трибуналга юклатилди.

Ҳарбий хизматчиларга доир ишларнинг аксарияти яна умумий юрисдикция судларида кўрила бошланди. Бу эса ҳарбий қўмондонликнинг инқилобий ҳарбий трибуналларни қайта ташкил этиш кераклиги ҳақидаги қатъий эътирозига сабаб бўлди. Натижада 1922 йилда инқилобий ҳарбий

трибуналлар барча ҳарбий округлар ва фронтларда ягона судлов шаклида қайта ташкил этилиб, бу ҳақда Судлов ишлари тўғрисидаги низомда мустаҳкамлаб қўйилди [8].

1923 йил 1 январдан бошлаб инқилобий ҳарбий трибуналларга РСФСР Олий суди ҳарбий ҳайъати раҳбарлик қилган, 1924 йил апрелидан эса СССР Олий суди ташкил этилиши билан ҳарбий ҳайъат унинг таркибига киритилган. Ҳарбий ҳайъат инқилобий ҳарбий трибуналларга ташкилий жиҳатдан раҳбарлик қилган, шунингдек, биринчи инстанция суди сифатида иш қўрган. Лекин округ инқилобий ҳарбий трибуналлари ҳукмларини кассация тартибида кўриб чиқиш ваколати иттифоқ республикалари Олий судларида қолган.

Иккинчи Жаҳон уруши йилларида ҳарбий трибуналлар нуфузи ўсиб, 1942 йил 6 июнда Ҳарбий ҳолат эълон қилинган ҳудудлар ва ҳарбий ҳаракатлар ҳудудларида ҳарбий трибуналлар тўғрисидаги низом қабул қилинган.

Ошкор қилинган маълумотларга кўра, ўша оғир пайтда 2530683 киши судланган. Шунингдек, ҳарбий трибунал 994003 кишини айблади (шундан 376300 нафари ҳарбий хизматчи), 135 нафар ҳарбий хизматчи отиб ўлдирилган, 422700 та ҳукм ижроси кейинга қолдирилган. Бундай ҳолатларда маҳкумга “фашист босқинчиларига қарши курашда қон тўкиш” имконияти берилган эди. Бошқача қилиб айтганда, ҳукмлар жангга жўнатиш билан алмаштирилди [9].

Иккинчи жаҳон уруши тугаши билан иқтисодий ривожлантириш, тинч ҳаёт қуриш ва Қуролли Кучларни қисқартириш устувор вазифаларга айланган. Уруш даври шароитлари юзага келтирган процессуал чекловлар олиб ташланди. Ишларни суддан ташқари кўриш тартиби ҳамда баъзи ҳуқуқбузарликлар учун жиноий жавобгарлик бекор қилинди, бир қатор амнистия актлари чиқарилди. Ҳарбий трибуналлар

тўғрисидаги қонунчилик ўзгартирилди.

Умуман олганда, Россияда ҳарбий судлар мунтазам армия вужудга келиши билан пайдо бўлди. Замонавий ҳарбий суд тизимига келсак, у деярли 100 йил олдин, яъни 1918 йил 8 декабрда иш бошлаган Республика инқилобий ҳарбий трибунали ташкил этилган давр билан боғланади.

Ўзбекистон мустақилликка эришиши билан Туркистон ҳарбий округи тугатилди. СССР тузилмаларига бўйсунувчи ҳарбий трибуналларнинг тугатилиши ва мутлақо янги институт – мустақил Ўзбекистон Қуролли Кучлари ҳарбий судларининг ташкил этилиши билан ҳарбий юстиция органлари учун янги давр бошланди. Улар биринчи марта республикамизнинг умумий юрисдикция суд тизимига кирди ва ҳарбий юстиция органлари олдига янги вазифалар қўйган ушбу тарихий воқеа Ватанимиз мустақиллигини мустаҳкамлади.

Шу кунга қадар ҳарбий суд (трибунал) лар Ўзбекистоннинг умумий юрисдикция суд тизимига киритилмаган. Бунга сабаб шуки, собиқ Туркистон ҳарбий округи қўшинлари ва улар билан бирга ҳарбий трибуналлар бевосита Москвага бўйсунган, иттифоқ республикалари ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлари тизимидан чиқариб юборилган. Ҳарбий судлар ва прокуратуралар органларининг тақдири ҳам шундай бўлган. Бу эса миллий ҳудудларга нисбатан ишончсизликка асосланган ҳукмронлик мақсадларининг ёрқин ифодаси бўлиб, ҳукмрон режимнинг сиёсий муҳолифатларига қарши фавқулодда қатағонлар органи бўлиб келган [10].

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 1992 йил 28 февралдаги “Ҳарбий трибуналлар ва ҳарбий прокуратура тўғрисида”ги фармонида биноан, Қуролли Кучларда қонунийлик ва ҳуқуқ-тартиботни таъминлаш мақсадида мамлакатимиз ҳудудида жойлашган ҳарбий трибуналлар умумий суд тизимига кириши ҳамда республика ҳудудидаги барча ҳарбий қисм-

лар, қўшилмалар, стратегик ва умумий бирлашмалар, ҳарбий ўқув юртлари, муассасалар ва бошқа ҳарбий тузилмаларда Ўзбекистон Республикаси номидан одил судловни амалга ошириши белгиланган.

Мамлакатимиз Олий Советининг 1992 йил 3 июлдаги “Ўзбекистон Республикаси Олий суди таркибида ҳарбий ҳай’ат ташкил қилиш тўғрисида”ги қарори билан шундай ҳай’ат тузилиб, унга алоҳида муҳим ишларни биринчи босқич судида, шунингдек, ишларни кассация ва назорат босқичларида кўриш ваколатлари (Беларусь Республикаси ҳарбий судининг ҳарбий ҳай’ати суд амалиёти ва статистикаси таҳлил қилинган [11]) берилган.

Конституциямиз қабул қилиниши арафасида Вазирлар Маҳкамасининг 1992 йил 1 декабрдаги “Ҳарбий ҳай’ат ва ҳарбий судлар ҳақида”ги қарорига асосан, Олий судга Олий суд ҳарбий ҳай’атининг Қуролли Кучлар ҳарбий суди ҳамда Тошкент, Самарқанд, Термиз ва Фарғона гарнизонлари ҳарбий судларининг хизмат ўринлари (штатлари) берилган.

1993 йил 2 сентябрда ҳарбий судлар фаолиятини ташкил этишда муҳим ҳужжат – Ўзбекистон Республикасининг “Судлар тўғрисида”ги қонуни қабул қилинган. Табиийки, судларнинг ушбу қонунда кўрсатилган барча вазифалари ва уларнинг ишларини ташкил қилиш принциплари ҳарбий судларга ҳам тааллуқлидир.

Мазкур қонун билан Ўзбекистон Республикаси Қуролли Кучлари ҳарбий қисмлари қўмондонларининг ғайриқонуний хатти-ҳаракатлари устидан бериладиган шикоятлар, фавқулодда ҳолатларда эса умумий юрисдикция судлари фаолият кўрсатмаётган жойлардаги барча фуқаролик ва жиноят ишлари ҳамда давлат сирларига дахлдор бошқа ишларнинг ҳарбий судлар судловига тааллуқлилиги, ҳарбий судлар таркиби ва уларнинг ваколатлари белгиланди. Шундай бўлса-да, Ўзбекистон мустақиллиги эълон қилинганидан кейин

ҳам СССР Қуролли Кучлари интизомий батальони тўғрисидаги низом республика-миз ҳудудида амал қилишда давом этган. Чунки ўша даврда мамлакатимизда собиқ СССРнинг мустақил Ўзбекистон қонунларига зид бўлмаган ҳуқуқий актлари амал қилиши мумкин бўлган.

СССР Қуролли Кучлари интизом батальони тўғрисидаги низом ва уни қўллаш амалиёти Ўзбекистон Республикаси раҳбариятининг ҳокимиятлар бўлиниши принципини амалга ошириш ва суд ҳокимиятини мустаҳкамлаш борасидаги сиёсати ҳамда мамлакатимиз қонунларига зид эканлиги сабабли ўша пайтларда ҳарбий судлар ўзлари чиқарган ҳукмларнинг ижросини назорат қила олмас эдилар. Чунки интизомий батальон маъмурияти уларнинг сўровларига жавоб бермас ва маҳкум келгани тўғрисидаги тақдим этилиши шарт бўлган маълумотни судга жўнатмасди. Интизомий батальон маъмурияти Ўзбекистон Президентининг амнистия тўғрисидаги фармони талабларини қўпол равишда бузиб, амнистия татбиқ қилинган шахсларни узоқ вақт давомида озод қилмаган ҳолатлар бўлган.

Ўзбекистон Қуролли Кучлари ҳарбий суди 1995 йил 18 августда мудофаа вазирига интизомий батальон фаолияти тўғрисида маълумотнома юборди. Унда СССР Қуролли Кучларидаги интизомий батальон тўғрисидаги низом шу кунга келиб қонуний кучини йўқотганлиги қайд этилиб, мудофаа вазирига шахсий таркиб билан ишлаш хизматига ваколатли мутахассислар иштирокида янги низом лойиҳасини ишлаб чиқишни топшириш таклиф этилди.

Ўзбекистон Республикаси Қуролли Кучлари интизомий қисми тўғрисидаги низомни ишлаб чиқиш ҳарбий суднинг ўзига топширилди. Низом тайёрланиб, Президентнинг 1996 йил 9 октябрдаги “Ўзбекистон Республикаси Қуролли Кучларидаги интизомий қисм тўғрисида”-

ги низомни тасдиқлаш ҳақидаги фармони билан тасдиқланган.

Таъкидлаш керакки, мамлакатимиз мудофаа қудратининг кучи ва салмоғи ҳарбий хизматчиларнинг ҳуқуқ ва қонуний манфаатлари ҳимоясининг даражаси, уларнинг оилалари тинчлиги, кайфияти, хотиржамлиги, таъминоти каби муҳим компонентлар (жиҳатлар) билан белгиланади [12]. Бироқ ҳарбий хизматчилар томонидан содир этилган жиноятлар армиянинг жанговар тайёргарлиги ва мамлакат суверенитетига салбий таъсир қилиши мумкинлигидан келиб чиқиб, ҳарбий судларнинг Қуролли Кучларда, ҳарбий идораларда ҳамда мамлакатимиз қонунларига мувофиқ ташкил этилган бошқа ҳарбий тузилмаларда одил судловни амалга ошириш, қонунийлик ва ҳуқуқ-тартиботни мустаҳкамлаш борасидаги фаолияти самарадорлигини ошириш мақсадида Президентнинг 1999 йил 23 сентябрдаги “Ўзбекистон Республикаси Ҳарбий судини ташкил қилиш тўғрисида”ги фармони қабул қилинди (мазкур фармон Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 11 сентябрдаги “Ўзбекистон Республикаси Президентининг айрим ҳужжатларига ўзгартишлар киритиш тўғрисида”ги фармонига асосан ўз кучини йўқотган).

Фармонда давлат манфаатини ҳимоя қилиш, ҳарбий бўлинмалардаги ҳарбий хизматчиларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимоялаш, қўшинларда одил судловни республикаимиз Конституция ва бошқа қонуний ҳужжатларига асосан амалга ошириш, ҳарбий хизматчиларни ҳуқуқий тарбиялаш борасида бир қатор тадбирлар ўтказиш ҳарбий суд органларининг асосий вазифалари сифатида белгиланган. Шу муносабат билан мамлакатимиз Олий суди ва Адлия вазирлигига Ҳарбий судлар фаолиятини ташкил этиш тўғрисидаги низом лойиҳасини тайёрлаш ва кўриб чиқиш учун Олий Мажлисга тақдим этиш вазифаси топширилиб, низом парламентимиз-

нинг 2000 йил 14 декабрдаги қарори билан тасдиқланган.

Бироқ ҳарбий судлар ҳарбий тузилма органи бўлиб келган. Мамлакатимиз Конституциясида ҳарбий судлар 2003 йилга қадар қайд этилмаган [13]. 2003 йил 24 апрелдаги “Ўзбекистон Республикаси Конституциясига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида”ги қонун билан Конституциямизнинг 107-моддасида умумий юрисдикция судлари қаторида ҳарбий судлар ҳам кўрсатилди ва бу республикаимизда ҳарбий одил судлов конституциявий асосларининг қатъий мустаҳкамланиши даври бўлди.

Мамлакатимиз суд-ҳуқуқ тизимидаги сўнгги йиллардаги ислохотлар, қабул қилинаётган қонунлар халқ фаровонлигини таъминлашда, фуқаролар ҳуқуқ ва қонуний манфаатларини ишончли ҳимоя қилишда, суд ҳокимиятининг чинакам мустақиллигини амалда таъминлаган ҳолда, судлар фаолияти самарадорлиги ва нуфузини, одил судловга эришиш даражасини яхшилашда замонавий даврни бошлаб берди.

Хусусан, ҳарбий суд судьяларининг Қуролли Кучлар таркибига киритилгани, адлия органлари томонидан умумий юрисдикция судлари фаолияти моддий-техник ва молиявий таъминланганлиги суд ҳокимияти мустақиллигини амалда таъминлашга имкон бермаётган бир пайтда Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2016 йил 21 октябрдаги “Суд-ҳуқуқ тизимини янада ислоҳ қилиш, фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини ишончли ҳимоя қилиш кафолатларини кучайтириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги, 2017 йил 21 февралдаги “Ўзбекистон Республикаси суд тизими тузилмасини тубдан такомиллаштириш ва фаолияти самарадорлигини ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги, 2018 йил 13 июлдаги “Суд-ҳуқуқ тизимини янада такомиллаштириш ва суд ҳокимияти ор-

ганларига ишончни ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги, 2020 йил 24 июлдаги “Судлар фаолиятини янада такомиллаштириш ва одил судлов самарадорлигини оширишга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги фармонлари ҳамда 2020 йил 3 сентябрдаги “Суд ҳокимияти органлари фаолиятини рақамлаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги қарори суд ҳокимияти органлари фаолиятини такомиллаштирди. Бир сўз билан айтганда, улар жамиятимизда қонунийлик ва қонун устуворлигини таъминлаш, суд-ҳуқуқ тизимидаги ислохотларни изчиллик билан давом эттириш, фуқароларнинг судга мурожаат қилиш ҳамда суд орқали ҳимояланиш ҳуқуқларини янада кенгайтиришда муҳим аҳамиятга эга бўлди.

Айрим экспертларнинг таъкидлашича, ҳарбий судларда фуқаролик судьяларининг мавжудлиги бундай судларнинг холислиги ва мустақиллигини кучайтиради, чунки улар ҳарбий иерархиянинг бир қисми эмас [14]. Фикримизча, Қуролли Кучларда одил судлов фаолиятини амалга ошириш фуқаролик судьяларидан ҳарбий ҳаётнинг ўзига хос хусусиятларини лозим даражада билишини тақозо этади.

Албатта, ҳарбий жиноий жазолар фуқаролик жазосига қараганда қаттиқроқ бўлиши мумкин.

2-жадвал

Ҳарбий низоларни кўриб чиқишда ҳарбий суд билан фуқаролик судининг афзаллик ва камчиликлари

	Ҳарбий судлар	Фуқаролик судлари
Мутахассислик ва тажриба	Ҳарбий судьялар ҳарбий ҳаётнинг ўзига хос хусусиятларини тушунадилар	Фуқаролик судьялари ҳарбий ишлар бўйича ихтисослашган маълумотларга эга эмас
Самарадорлик	Ҳуқуқбузарликлар ва интизомий қоидабузарликлар учун тезкор процедура	Ҳуқуқбузарликлар тезда ҳал қилинишига кафолат йўқ

Кўплаб мамлакатларда фуқаролар ҳарбий хизмат билан боғлиқ баъзи жиноятлар

учун ҳарбий судлар томонидан суд қилинмоқда. Масалан, Словениянинг мудофаага оид қонунининг 68-моддаси (ҳарбий полициянинг ҳаракатлари) талабига кўра, агар ҳарбий полиция мудофаа учун муҳим аҳамиятга эга бўлган объект ёки унинг атрофида ёки лагер ҳудудида содир этилган жиноий ҳаракатда фуқарони ушласа, улар дарҳол полицияни хабардор қилиши шарт. Бундай ҳолда ҳарбий полиция полиция келгунига қадар уни ушлаб туриш ва улар ҳимоя қиладиган шахслар ёки объектлар ҳамда мулкка қилинган ҳар қандай ҳужумнинг муваффақиятли олдини олиш учун зарур эҳтиёт чораларини қўллаш ҳуқуқига эга [15].

Суд ихтисослиги дунёдаги кўплаб давлатларнинг суд тизимида турли кўри-нишларда намоён бўлади. Британия суд тизими махсус масалаларни кўриб чиқадиган судларнинг катта рўйхатига эга. Улар орасида руҳонийлар, ҳарбий судлар, автоуловлар судлари, жиноят ишлари бўйича судлар, савдо судлари ва маъмурий судлар ҳам бор. Германияда конституциявий ва умумий судлар билан бир қаторда меҳнат, ижтимоий низолар, маъмурий ва молиявий судлар мавжуд. Бундан ташқари, Германия Федератив Республикасининг асосий қонунда расмий жиноятлар тўғрисидаги ишларни кўриб чиқиш учун интизомий судлар ва махсус жиноий судлар назарда тутилган [16].

Аслида, ҳарбий юрисдикцияга кимлар кириши кераклиги масаласи жуда долзарбдир. Масалан, мудофаа ишлари бўлимлари хизматчилари орасида фуқаро персоналлар сони кўпчиликни ташкил этади. Улар сафарбарлик (мобилизация) ка дахлдор барча тадбирларни бажарадилар. Шунингдек, улар фаолиятидаги почта, телеграф ва бошқа алоқалар шахсий дахлсизлик ҳуқуқига оид ишлар, деб кўрсатилган.

Умуман олганда, ички ишлар, божхона ва прокуратура органлари ходимла-

ри жавобгарликка тортилаётган жиноят ишлари ҳақиқатан мунозарали. Лекин бу борадаги муаммоларнинг ижобий ҳал қилиниши учун ишончли далиллар мавжуд. Жумладан:

а) ички ишлар, божхона ва прокуратура органлари ходимлари Миллий гвардия ёки Давлат хавфсизлик хизмати ходимлари каби ҳуқуқни муҳофаза қилувчи идораларга тааллуқлидир. Ваҳоланки, Миллий гвардия ёки Давлат хавфсизлик хизмати ҳарбий хизматчилари томонидан содир этилган жиноятлар ҳарбий судларга тегишли;

б) уларнинг фаолияти махсус норматив ҳужжатлар, яъни ҳарбий низомларга тенглаштирилган хизматни ўташга оид низомлар билан тартибга солинади. Хизматлар ҳар қандай, жумладан, ҳаёт учун қалтис вазиятларда ҳам қўйилган вазифалар сўзсиз бажарилиши лозимлиги билан боғлиқ. Ҳарбий низомлардаги каби уларнинг низомларида ҳам хизмат ўташнинг хусусиятлари умумфуқаролик ҳуқуқ ва эркинликлари бирмунча чекланиши билан шартланган (масалан, жанговар вазифани бажариш мажбурияти) ва уларнинг ўрни имтиёзлар билан тўлдирилган;

в) қайд этилган муассасаларнинг барчаси қурол ва ҳарбий техника билан таъминланган. Уларни ишлатиш эса тегишли норма билан тартибга солинган;

г) давлат ва ҳарбий сир билан боғлиқ жиноят ишлари, уни ким содир этишидан қатъи назар, ҳарбий судлар судловига тааллуқли [17].

Ушбу тоифадаги жиноят ишларининг ҳарбий судларда қўрилиши ички ишлар, божхона ва прокуратура тизимида содир этилган ҳуқуқбузарликларнинг ягона ҳисоби ва мониторингини олиб бориш, махсус идоралар фаолиятини тўғри баҳолаш мезонларини яхши тушуниш, керак бўлса, у ерда хизмат қилаётган шахсларнинг манфаатларини муносиб ҳимоя қилишга имкон яратади.

Ҳарбий хизматчилар ҳуқуқларини суд орқали ҳимоя қилиш механизмлари ва институтлари фаолиятини тартибга солувчи ҳарбий қонунчиликни такомиллаштириш жараёнлари мамлакатимизда ҳарбий юристларга эҳтиёж мавжудлигини кўрсатади. Фикримизча, ҳарбий судлар фаолиятини такомиллаштириш бўйича турли қарашлар, баҳс-мунозараларга сабаб бўлаётган муаммоларни ҳал этиш, ҳарбий судлар билан умумий юрисдикция судлари ўртасидаги ташкилий-процессуал алоқаларни мустаҳкамлаш, шунингдек, ҳарбий хизматчиларнинг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларини ҳарбий хизматнинг ўзига хос хусусиятларини инобатга олган ҳолда таъминлаш ҳарбий юристларни тайёрлашни талаб этади.

Ўз навбатида, ҳарбий судлар томонидан ҳарбий хизматчиларнинг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларини тўғри ва ўз вақтида ҳимоя қилишда ҳарбий суд судьялари нафақат юридик маълумот, балки ҳарбий билимларга ҳам эга бўлиши, шу билан бирга, ҳарбий хизмат ва ҳарбий интизом билан яқиндан таниш бўлиши шарт [18]. Айни шу мақсадларга эришиш учун аксарият давлатларда ҳарбий-юридик академиялар фаолият кўрсатади. Уларнинг асосий вазифаларидан бири ҳарбий суд тизимига олий ҳарбий ҳуқуқшунос маълумотига эга бўлган офицерларни тайёрлашдан иборатдир [19].

Хусусан, АҚШда Мудофаа вазирлигининг Халқаро ҳуқуқни ўрганиш институти (DIILS) фаолият кўрсатади. Ҳарбий юристлар билан таъминланган ана шундай марказлардан яна бири Канада ҳарбий-юридик академиясидир. У ерда ҳарбий юристлар ўқитилади ва уларга маслаҳатлар берилади. Шунингдек, академия ҳарбий суд тизимига олий ҳарбий ҳуқуқшунос маълумотига эга бўлган офицерларни тайёрлаб беради.

Хулоса қилиб айтганда, ҳарбий судларнинг ҳарбий хизматчилар билан боғлиқ

ишларни кўриб чиқиш фаолиятидаги муаммоларни (ҳарбий низомлар ва қонунларни такомиллаштириш, ҳарбий судларнинг ташкилий-штат тузилмаси масаласи, ҳарбий судларнинг ҳуқуқий мақоми, ҳарбий судьялар ва ҳарбий юристларни тайёрлаш ҳамда малакасини ошириш тизимини жорий этиш, суд ишларини мониторинг қилишнинг ягона тизими бўлган вазият марказини яратиш, ҳарбий судларда матбуот хизмати ходими лавозимини жорий этиш ва ҳ.к) фундаментал мавзу сифатида ўрганиш, судьялар мустақиллиги кафолатларини кучайтириш (тайинлаш, ишлаш муддати ва молиявий хавфсизлик), одил судловга эришиш имкониятларини

кенгайтириш, амалдаги қонун ҳужжатларини янгилаш ва уни халқаро ҳуқуқ нормаларига мувофиқлаштириш мақсадга мувофиқ ҳисобланади.

Умуман олганда, ҳарбий қонунлар аҳолининг кам сонли қисмига тегишли бўлса-да, буни ўрганиш жуда муҳим. Чунки ҳарбий қонун интизомни тўғри тарғиб қиладиган восита [20] сифатида субъектлар унга ишонган тақдирдагина самарали бўлади. Самарали ҳарбий куч учун эса интизом зарур ва бу армиянинг энг муҳим жиҳатларидан биридир. Зеро, ҳарбий қонуннинг асосий мақсади Қуролли Кучларда тартиб-интизомни сақлашдир.

REFERENCES

1. Grigoriev O.V. Osnovnie etapi reformirovaniya voenno-sudebnoy sistemi Rossii s seredini XVII do nachala XXI v. [Grigoriev O. V. The main stages of the reform of the military-judicial system of Russia from the middle of the XVII to the beginning of the XXI centuries].
2. Shendzikovskiy I.A. Glavnoe voenno-sudnoe upravlenie: istoricheskiy ocherk. Stoletie voennogo ministerstva (1802 – 1902). SPb., 1902. 201 s. [The main military-judicial department: a historical essay. Centenary of the War Ministry (1802 – 1902)]. St. Petersburg, 1902, p. 201.
3. Ustav voinskiy. Polnoe sobranie zakonov Rossiyskoy imperii s 1649 goda. SPb., 1830. T. V. 1713 – 1719. № 3006. [The military charter. The complete Collection of laws of the Russian Empire since 1649. St. Petersburg, 1830]. T. V. 1713–1719. No. 3006.
4. Ziyoev A. O'zbek davlatchiligi tarixi: Eng qadimgi davrdan Rossiya bosqiniga qadar. Mas'ul muharrir: B. Ahmedov. T.: Sharq, 2001. 368-b. [History of Uzbek statehood: from the most ancient times to the invasion of Russia]. Responsible editor: B. Akhmedov. Tashkent, Sharq Publ., 2001, 368 p.
5. Rojkov N.A. Russkaya istoriya v sravnitelno-istoricheskom osveshenii (osnovi sotsialnoy dinamiki). [Rozhkov N. A. Russian history in comparative historical coverage (fundamentals of social dynamics)]. Vol.12, no. 11, Moscow, Book Publ., 1925, 274 p.
6. Bobrovskiy P.O. Pyatdesyat let spetsialnoy shkole dlya obrazovaniya voennix zakonovedov v Rossii. [Fifty years of a special school for the education of military lawyers in Russia]. 1832-1882. 168 p.
7. Maksimov S. Voennie tribunali – organi pravosudiya. Voennie tribunali – organi pravosudiya v Voorujyonnix Silax. [Maksimov S. Military tribunals – bodies of justice. Military tribunals – organs of justice in the Armed Forces]. Moscow, 1988, no. 4, pp. 38-41.
8. Zagorskiy G. Poryadok sudoproizvodstva v revvoen-tribunalax. Voennie tribunal – organi pravosudiya v Voorujyonnix Silax. [Zagorsky G. The procedure of judicial proceedings in the revvoen-tribunals. Military tribunal – the organs of justice in the Armed Forces]. Moscow, 1988. 67 p.
9. Zvyagintsev V.Ye. Voyna na vesax Femidi: voyna 1941–1945 gg. v materialax sudebno-sledstvennix del. [Zvyagintsev V. E. The war on the scales of Themis: the war of 1941 – 1945 in the materials of judicial and investigative cases]. Moscow, Terra, 410 p.

10. Mirzayev T.K. Deyatelnost voennix sudov: problemi i resheniya. Na soiskanie uchenoy stepeni kandidata yuridicheskix nauk. [Activity of military courts: problems and solutions. For the degree of Candidate of Legal Sciences]. Tashkent, 2001, 156 p.
11. Konstitutsiya Respubliki Belarus (s izmeneniyami i dopolneniyami, prinyatimi na respublikanskix referendumax 24 noyabrya 1996 g. i 17 oktyabrya 2004 g). [The Constitution of the Republic of Belarus (with amendments and additions adopted at the republican referendums of November 24, 1996 and October 17, 2004)]. Minsk, 1994, 64 p.
12. Esanova Z. Harbiy xizmatchilarning huquq va manfaatlarini fuqarolik sudlarida himoya qilishning protsessual masalalari. O'zR MG HTI "Harbiy xizmatchilar huquq va erkinliklarini sud orqali himoya etilishini takomillashtirishning dolzarb muammolari" mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy konferentsiya materiallari to'plami. [The collection of materials of the Republican scientific-practical conference "procedural issues of protection of the rights and interests of military servicemen in civil courts. UzR MG HTI" actual problems of improvement of protection of the rights and freedoms of military servicemen through the court"]. Tashkent, 2019, pp. 27-34.
13. Konstitutsionnie osnovi voennogo pravosudiya. [Constitutional foundations of military justice]. Huquq – Pravo – Law. 2003, no. 1.
14. Geneva Centre for the Democratic Control of Armed Forces. Cover picture without copyright. ISBN: 978-92-9222-107-12 © DCAF 2010. All rights reserved.
15. Official Gazette of the Republic of Slovenia, No 18. 103/2004, Slovenian Law on Defence (2004) Canadian National Defence Act. R.S., 1985, no. 5, 1985.
16. Osnovnoy zakon Federativnoy Respubliki Germaniya ot 23 maya 1949 g. (s posleduyushimi izmeneniyami i dopolneniyami do 20 oktyabrya 1997 g).
17. Mirzayev T.K. O'zbekiston Respublikasining harbiy odil sudlovi. [Military justice of the Republic of Uzbekistan]. Tashkent, Military publishing, 2004, 131 p.
18. Voennaya yustitsiya Rossii: istoriya i sovremennost'. Pod obsh. red. V.V. Yershova, V.V. Xomchika, S.N. Fridinskogo. [Military justice of Russia: history and modernity / under the general editorship of V. V. Yershov, V. V. Khomchik, S. N. Fridinsky]. Moscow, Pravo, 2003, 293 p.
19. Mamasiddiqov M.M., Davletov O'M. Inson huquqlarini himoya qilish borasida harbiy sudlar tizimini isloh qilish: buguni va istiqbollari. MG Harbiy-texnik institut axborotnomasi. [Reform of the system of military courts on the protection of human rights: buguni and prospects]. Bulletin of the MG Military-Technical Institute, Special issue, 2018, pp. 53-58.
20. Morris L.Dj. Voennaya yustitsiya: rukovodstvo po voprosam. [Military Justice: A Guide to Issues (2010) in 3].